ALEXANDRU NICULESCU

AUTOPORTRET ŞTIINŢIFIC (SAU „CRITICA DI ME STESSO”)

Pitié pour nous, qui combattons toujours aux frontières
De l’illimité et de l’avenir
Pitié pour nos erreurs, pitié pour nos péchés [...]

(Guillaume Apollinaire, *La jolie rousse*)

1. Detaliile biografice, atunci când atingi *un grand âge*, nu mai au importanţă. Cele bibliografice, atâtea câte au fost mai importante, sunt cunoscute din volumele anterioare de „omagiu”[1]. Ar rămâne în umbră, mai puţin cunoscute, uitate sau ignorate – uneori, cu bună ştiinţă – consideraţiile şi ideile din contribuţii lingvistice, de-a lungul zecilor de ani de Universitate şi de viaţă. Pentru că, în cazul soţiei mele Florica Dimitrescu şi al meu personal, Universitatea s-a confundat cu însăşi viaţa noastră. Am fost, mai suntem încă, aşa/atât cât putem, şi vom termina periplul prin lumea aceasta ca PROFESORI, numai ca PROFESORI. Alte orizonturi, alte perspective, alte onoruri nu mai avem.

2. Am fost numit la Universitate, ca preparator, în ianuarie 1951, prin ajutorul nepreţuit al profesorului Alexandru Rosetti (Florica fusese numită în noiembrie 1950). Ani grei, de presiune ideologică sovietizantă, dar, la adăpostul unui grup de valoroşi profesori agreaţi şi de regimul comunist – Al. Graur, Al. Rosetti, J. Byck şi, ulterior, Iorgu Iordan –, noi, tinerii, am putut lucra liniştit şi nestingheriţi de probleme politice. De politică se ocupau ei; noi, cei mai tineri, tăceam (chiar dacă vedeam ceea ce este în jurul nostru, chiar în familiile noastre). Nici măcar nu făceam „rezistenţă prin cultură”!

3. Iată-mă deci scriind un articol pentru o revistă de lingvistică de sub direcţia lui Al. Graur (ale cărui apetenţe jurnalistice l-au însoţit în tot cursul vieţii), „Cum vorbim” (în fapt, o revistă populară bună, de care ar fi nevoie şi astăzi). Un articol „uşurel”, intitulat *Lume bună* (1949, nr. 5, p. 26-27), în care a trebuit să fac o analiză terminologic-conceptuală à la Nikolai Iakovlevici Marr, lingvistul de serviciu al

[1] *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu*, 3 volume, Padova, Unipress, 1995; RRL, XLIII, 1998, nr. 3-4. *Hommage aux professeurs Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu*; *Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*. A cura di Sergio Vateroni, Udine, Forum, 2001.

lui Stalin. Mărturisesc însă că, în linii mari, l-aş semna şi astăzi! În termeni sociolingvistici, era vorba de o clasă socială înaltă care se socotea „bună” – şi în română, şi în alte limbi europene –, în raport cu cei ce aparţineau claselor sociale sărace (it. *popolo minuto*, magh. *pornép* „popor de praf” etc.). Pentru noi, termenul *prost* se constituie ca antonimie la *bun* (*neam prost – neam bun*). Un articol uitat în paginile unei reviste de care, dintre cei de azi, puţini au auzit!

O a doua lucrare am pregătit-o în 1951, pentru teza de licenţă, care se numea, atunci, „lucrare de stat” (premergătoare unui „examen de stat”): *Denumirile noţiunii de „copil nelegitim” în limba română*. O lucrare de lexicologie dialectală, precum erau la modă lucrările lui Albert Dauzat. Subiectul mi-l dăduse Boris Cazacu, de care eu eram mai apropiat. (Mă întreb până astăzi care i-au fost motivele în alegerea acestei teme.) Am pornit la lucru: atlas lingvistic, culegeri de texte, lexicon regional, dicţionare etc. Teza de stat mi-a ieşit bine, nota maximă, examenul de stat tot astfel, „diplomă de merit”, dar nu pot să uit că, în timp ce eu lucram la o masă, după-amiaza, în încăperea Catedrei de istorie a limbii române, de cealaltă parte, la altă masă, lucra, cuminte, la o teză despre Eminescu şi limba veche, altă studentă preparatoare, Florica Dimitrescu, căreia, din când în când, îi trimiteam priviri furtive! Nu mult după aceea urma să-mi fie soţie…

Când a fost însă decis să public lucrarea în SCL, în numărul dedicat „tovarăşului Stalin”, care împlinea nu ştiu ce vârstă, lucrarea mea… nu a mai apărut! Nici a mea, nici a unei colege (Maria Iliescu). Explicaţia: eu vorbeam, în articol, despre copilul nelegitim luat în derâdere, „copil de curvă”, iar ea, de soarta lat. *venalis*! „Se putea ca, în cinstea tovarăşului Stalin, să apară asemenea expresii obscene…?” Şi articolul meu, teza mea „de stat”, nu a mai apărut. Am publicat-o ulterior în AUB (1956, nr. 7), precum şi, recent, în *Individualitatea*[2], vol. 3. Şi totuşi, ce frumos vorbeam în lucrarea mea despre Engels, *Originea familiei*, împărţirea justificată a averii patrimoniale între copiii legitimi şi cei nelegitimi etc.! Făcusem o extrapolare ideologică marxistă, conform ideologiei vremii. Dar văd acum, în Franţa, că egalitatea juridică a copiilor, legitimi şi nelegitimi, a devenit, prin legislaţii moderne, fapt împlinit.

4. După terminarea studiilor universitare, nu am mai scris articole. Nici nu prea ştiam bine ce drumuri lingvistice ar trebui să apuc. Intrasem în lingvistică – ştiinţă de fapte – ca să scap de literatura ideologizată, în care Eminescu exista numai prin *Împărat şi proletar*, Neculuţă, bietul cizmar, devenise poet, iar un medic, Vitner, devenise şeful Catedrei de literatură română. Eu… cel care scriam, prin 1945, critică literară şi colaboram, de la Craiova, în pagina a doua a ziarului lui G. Călinescu, „Naţiunea” (condusă de Al. Piru)…

La catedră, existau trei direcţii bine conturate: dialectologia, cu Boris Cazacu, filologia, cu J. Byck, şi istoria limbii române, Al. Rosetti. Am pornit pe calea a treia; am încercat să fac o ediţie-transcriere a *Cazaniei I* (1564) a lui Coresi, pe care

[2] *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuţii*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999, p. 237-248.

nu am mai terminat-o (în acest timp, Florica Dimitrescu lucra intens cu J. Byck, tot astfel cum lucra, fiind la Institutul de Lingvistică, şi Stela Enache-Toma, amândouă, astăzi, eminente specialiste în filologia românească veche).

M-am îndreptat şi eu spre transcrierea textelor, dar… mai publicistic. Un fost student al meu, devenit bun prieten, Liviu Călin (craiovean de origine), mi-a oferit un contract la (pe atunci) editura denumită ESPLA (fostele Fundaţii Regale): *Primii noştri dramaturgi*. Era vorba de dramaturgia noastră incipientă din primele decenii ale sec. XIX, când apăruseră semnele influenţei culturale franceze. Autorii erau, în bună parte, încă puţin cunoscuţi, rămaşi în ediţii originare sau chiar în manuscris (C. Faca, M. Millo, Iordache Golescu, C. Bălăcescu, alături de ei, mai târziu, şi M. Kogălniceanu etc.). Deci o întreagă serie de texte care, pentru istoria limbii române, reflecta structurile limbii culturii la începutul sec. XIX (neologisme, elemente de limbă vorbită etc.), dar care, pe de altă parte, revelau situaţii socioculturale (elite, straturi populare, modă occidentală, jargoane sociale) din vremea în care societatea valaho-moldoveană se moderniza, occidentalizându-se. *Primii noştri dramaturgi* a apărut în două ediţii (1956, 1978). Am folosit, ulterior, faptele lingvistice din această culegere (a primelor noastre piese de teatru) pentru a arăta „difuzarea neologismelor latino-romanice în prima jumătate a sec. XIX" (*Individualitatea*[3], vol. 2), dar mai ales în studiul *Occidentalizarea romanică a limbii culturii româneşti* (publicat în acelaşi volum)[4]; tradusă în franceză, cercetarea a avut ecou în romanistica generală: căutam a înlocui termenii *relatinizare, reromanizare* (S. Puşcariu, Al. Graur) cu termenul cuprinzător sociocultural *occidentalizare*, care includea şi reromanizarea şi modernizarea culturii noastre.

5. Cum mă ocupam, în acelaşi timp, şi de limba literară şi de stilistică (într-un doct cerc de studii condus de Tudor Vianu, prezentasem o densă lucrare despre „limba şi stilul" lui B. Delavrancea), Iorgu Iordan a găsit cu cale – şi îi sunt dator cu recunoştinţă pentru acest gest (*primum movens*) – să mă propună într-o „delegaţie" care să participe la Congresul de lingvistică şi filologie romanică ce se ţinea, în 1956, la Firenze, în Italia. Am prezentat acolo o comunicare despre studiile de limbă literară efectuate în „Republica Populară Română" (erau la modă, ca în Rusia sovietică, lucrările de acest fel): informaţie laudativă despre ceea ce se făcea, pe atunci, în lingvistica românească. La Firenze, comunicarea mea a trecut aproape neobservată (a fost publicată în *Atti del Congresso*).

Dar la Firenze s-a mai întâmplat un eveniment important pentru viaţa şi activitatea mea: profesorii mei Iorgu Iordan şi Al. Rosetti au putut constata că eu ştiam bine italieneşte (limba italiană, în liceu; doi ani de italiană, la Universitate).

În 1956, după dispariţia lui Stalin (1953), România trăia momente mai destinse din punct de vedere politic. Se putea vorbi, liber, despre română ca limbă latino-romanică. Iar în 1957, prin străduinţele lui Iorgu Iordan, s-a constituit la

[3] *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. *Contribuţii socioculturale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 123-137.

[4] P. 55-98.

Bucureşti – după aceea, şi în universităţi din provincie – catedra de *lingvistică romanică*. Printre cei chemaţi să facă parte din această nou creată catedră eram şi eu –, datorită profesorului Iorgu Iordan (cunoşteam două limbi romanice, în afară de română).

Pot spune deci că, începând din 1957-1958, am devenit, treptat, romanist.

Noblesse oblige: în 1959, cu ocazia următorului congres de lingvistică şi filologie romanică, de la Lisabona, am publicat, în *Recueil d'études romanes* (1959), studiul *Sur l'objet direct prépositionnel dans les langues romanes*, pe care îl consider şi astăzi de însemnătate deosebită. Demonstram în această lucrare că *p(r)e* la acuzativ nu este caracteristic numelor de persoană (gen personal, cum credea C. Racoviţă), ci unei individualizări semantice ulterioare, un fel de superdeterminare (*l-am văzut pe profesor* era dovada) care nu avea legătură cu sp. *a* înaintea numelor proprii nu numai de persoană (sp. *amo a España*). Cercetarea mea şi rezultatele la care ajunsesem i-au interesat mult pe E. Coşeriu, pe Liliane Tasmowski şi pe câţiva romanişti germani, pe care i-am întâlnit, ulterior, prin reuniuni lingvistice şi congrese (mi se adresau, descoperindu-mi numele, cu „*vous êtes celui qui a écrit…!*"). Scrisesem, vorba unora, un *best-seller* lingvistic!

Alături de acesta, am început cariera de romanist şi prin alt studiu aprofundat asupra unei probleme româneşti de sintaxă romanică: lat. SUPER. În română, *spre* are două utilizări semantice: 1. „deasupra, peste" (*unus-super-decem* > *unsprezece*) şi 2. „către, în direcţia" (*merg spre Bucureşti*). Ceva similar apărea şi în cazul lat. *per* > rom. *p(r)e*: sensul „peste", dar şi sensul „către": *merge pe zece ani* (pe care unii latinişti l-ar fi descoperit în inscripţiile din regiunea Dunării). Această informaţie nu o aveam atunci când am scris SUPER (1960). Dar, în cazul acesta din urmă, am luat în consideraţie faptul că sl. *na* are de asemenea două sensuri: superpoziţie şi direcţie. Conchideam atunci: un fenomen slavo-romanic, ca multe altele, pe care cercetarea lui E. Seidel (*Elemente sintactice slave în limba română*, 1958), azi totalmente ignorată şi uitată, l-a semnalat. Şi eu am detectat alte fenomene comune slavo-romanice – din care mi-am format convingerea că româna este o limbă romanică trecută prin filtru slav. Că, altfel spus, constituirea limbii noastre nu s-a putut face *decât* ***după*** invazia şi convieţuirea cu slavii – contrariind, astfel, părerile lui Sextil Puşcariu şi I.-A. Candrea. Urmând, într-un fel, opiniile „şcolii" de la Bucureşti, a lui O. Densusianu şi Al. Rosetti.

Această opinie o am şi astăzi: ea apare, cu claritate, în ultimele volume din *Individualitatea*, 3 şi 4[5]. *SUPER dans les langues romanes* a apărut într-un număr din RL (V, 1960, nr. 2). *SUPER* a fost tradus în limba română şi inclus în *Individualitatea*, vol. 1[6].

6. Începând de prin 1959-1960, am fost atras din ce în ce mai mult de studiile de stilistică şi de ceea ce, după vizitele în România ale marelui Roman Jakobson, se

[5] *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 4. *Elemente de istorie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003; pentru vol. 3, vezi *supra*, nota 2.

[6] *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. *Contribuţii gramaticale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965, p. 107-140.

numea „poetică”. Îl întâlnisem pe Jakobson, invitat şi eu în line ore de noapte, chiar în casa lui Al. Rosetti. Participasem, la Varşovia, împreună cu Tudor Vianu, la congresul internaţional de „poetică” (august 1960) şi ţinusem acolo o comunicare remarcată de Roman Jakobson, în care arătam că elipsa verbului-predicat şi fraza nominală suplinesc, în anumite limbi (româna, franceza), absenţa categoriei gramaticale a aspectului verbal, reuşind, stilistic, a sugera rapiditatea efectuării unei acţiuni sau pur şi simplu îndeplinirea ei în trecut (*Sur un emploi particulier de l'ellipse du prédicat*, în *Poetika,* Varşovia, 1961).

Mă atrăgeau asemenea studii asupra textului poetic nu numai pentru că altădată, în adolescenţa mea, scrisesem şi publicasem versuri, dar şi pentru că, citind lucrările de stilistică ale lui Leo Spitzer (*Stilstudien*) şi cunoscându-l mai îndeaproape pe Roman Jakobson, îmi dădeam seama că structurile operei poetice dezvăluie mecanisme ale însuşi actului lingvistic. *Oratio vultus animi* (citat de Leo Spitzer) şi *nihil est in lingua quod non fuerit in stylo*, precum şi jakobsoniana afirmaţie *linguista sum, nihil linguistici a me alienum puto* mă fascinau. Creaţie, inventivitate, rezonanţă poetică, totul apărea în aceste studii de stilistică şi de poetică. Descoperisem „interiorizarea naraţiei” la Camil Petrescu (CL, 1958), examinasem „structura frazei” la B. Delavrancea (într-o culegere de *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, 1956) şi am continuat cu alte lucrări mai mărunte. Până când, în 1969, la un simpozion condus de Seymour Chatman, în Italia, mi-am dat seama că asemenea studii nu aveau o metodologie precisă: fiecare cercetător putea releva ceea ce el însuşi observa! Era deci un construct, o convorbire cu sine însuşi! Prezentasem acolo o comunicare (*Lyric Attitude and Pronominal Structure in the Poems of Eminescu*) în care susţineam că există o concordanţă între pronumele personale din fiecare vers şi conţinutul expresiv al verbului (examinam poeziile *Peste vârfuri* şi *Şi dacă...*). Discuţiile au fost revelatoare: pronumele de pers. 1 poate fi non-exprimat, conţinut în forma verbală, iar pers. 3 este, în fond, o non-persoană! Diagrama mea structural-pronominală se „clătina”! Atunci am înţeles că ea era o creaţie a analizei mele perspicace în ceea ce credeam eu că există – şi nicidecum un fapt obiectiv de studiat. Am adunat aceste contribuţii (de analiză textuală) în volumul – modest – *Între filologie şi poetică* (Bucureşti, 1980), în care încercam să dezvolt o teorie a *avant-textului* literar, urmând o sugestie a lui J. Bellemin-Noël. Dar încrederea în poetică – recunosc – mi s-a zdruncinat.

M-am întors la lingvistica **faptelor** de limbă existente, abandonând divagaţiile ispititoare ale stilisticii şi ale poeticii.

7. Printre lucrările de lingvistică din anii 1955-1960 aş menţiona, în primul rând, studiul despre pronumele *dânsul* în limba română (în colaborare cu, pe atunci, studenta mea, apropiată sufleteşte de mine, Alexandra Roceric). Lucrarea a apărut în RRL în 1958 (ulterior, şi în traducere românească). A fost extrem de minuţioasă, exemplele culese din texte româneşti vechi şi dialectale, dar concluziile priveau limba contemporană: *dânsul* se instalase în limba vorbită la Bucureşti şi în Muntenia cu sensuri de politeţe, alături de *dumnealui*. Explicam sistemic evoluţia acestei forme pronominale şi, implicit, analizam şi expresia pronominală a politeţii în limba română.

Ceea ce a constituit, mai târziu, subiectul tezei mele de doctorat! În acest fel s-au născut cercetările mele asupra exprimării politeții prin pronume. Concluziile mele nu au putut fi, până astăzi, contrazise. Afirmam, bunăoară, că adresarea la pers. 2 sg. cu forme pronominale de pers. 2 pl. este de origine franceză, a început în mediile culte urbane şi, ulterior, pornind din limba cultă din Bucureşti, s-a extins în toate regiunile româneşti: *Dumneavoastră sunteți un bun poet* (pl.-sg.) constituie structuri care au intrat în română în sec. XIX (până atunci se putea spune, la sg., *Dumneata eşti poet* şi, la pl., *Dumneavoastră sunteți buni prieteni*). A încercat cineva să furnizeze contra-exemple, căutând în texte din arhivele în care, în secolele XVI-XVII, birăul (primarul) se adresa celor din sfatul comunal; am răspuns, într-un articol publicat în LR şi discuția s-a încheiat. Analiza detaliată a textului îmi dădea dreptate.

Astfel am arătat că influența occidentală franceză s-a exercitat şi în sintaxă (ceea ce lipsea din lucrarea lui Pompiliu Eliade, *L'influence française sur l'esprit publique en Roumanie*). Într-adevăr, construcții sintactice precum cea de mai sus, precum şi construcția cu reflexivul pasiv folosit impersonal (*aici se mănâncă bine* – cf. fr. *on mange bien*, it. *si mangia bene* au fost redate prin forma de pasiv-impersonal *se*) nu pot fi explicate decât prin influențe romanice occidentale.

Mă preocupau, pe atunci, problemele de limbă colocvială – atât în trecut (ceea ce nu se prea cunoştea), cât şi în contemporaneitate (precum procedase, magistral, Iorgu Iordan). Pentru secolul al XIX-lea aveam la îndemână materialul din *Primii noştri dramaturgi* (cf. *Elemente de limbă vorbită în limba literară din prima jumătate a sec. XIX*, publicat în SCL, 1963). (Anterior, publicasem un studiu de lexicologie: *Din vocabularul limbii române în sec. XIX*, mai puțin însemnat.) Dar descoperirea mea surprinzătoare a fost alta: pornind de la piesele de teatru publicate în antologia mai sus menționată şi adăugând şi alte texte (Anton Pann, Vasile Alecsandri), am constatat că afirmarea prin *da* nu putea fi anterioară sec. XIX (sau celei de a doua jumătăți a sec. XVIII) şi… pare a fi de origine slavă (bulgărească? rusească?). Am scris articolul *Afirmarea prin* ***da*** *în limba română* (SCL, IV, 1961, reluat în *Individualitatea*[7], vol. I), care, dacă la noi în țară nu a stârnit prea multe discuții (o problemă era legătura cu *dar(ă)* afirmativ, existentă în multe texte literare moldoveneşti), a fost integral apreciat de E. Coşeriu, pe care l-am cunoscut la Viena, în 1964. Ideea mea era legată de influența limbii populare din Bucureşti; o poezie de Iancu Văcărescu (1815-1817) şi poezioarele lui Anton Pann îmi furnizau unele exemple: *da* era popular, periferic, valah (deci bucureştean) şi se deosebea de afirmația literară moldovenească *dar(ă)* care apărea, bunăoară, în piesele lui V. Alecsandri.

Până astăzi însă, nimeni în țară nu a luat în discuție afirmațiile mele, bune sau false…

Între timp, începând din 1957 (după Congresul de romanistică de la Firenze), am fost transferat (de Iorgu Iordan) la catedra lui, recent înființată, de lingvistică romanică. Deveneam... romanist!

[7] Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1965, p. 48-56.

8. În acelaşi timp însă, rămăsesem să lucrez şi la Catedra de limba română a profesorului Al. Rosetti. Fusesem promovat „lector” şi ţineam un curs de „limba română contemporană”, disciplină introdusă de Iorgu Iordan. Lecţiile ţinute pe material nou de limbă vorbită şi scrisă mi-au procurat ocazia de a scrie câteva studii: *Aspecte morfologice şi sintactice ale limbii române actuale*, mai puţin important, publicat în AUB, XXVIII, 1963, precum şi altele două (pe material uşor diferit), *Un fenomen romanic semicult: accentuarea regresivă*, în SCL, 1969, continuat de *Le déplacement régressif de l'accent dans la langue roumaine*, în *Mélanges de philologie offerts à Alf Lombard à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire par ses collègues et amis*, Lund, 1969 (colecţia „Études romanes de Lund”, nr. 18).

Şi, ca să nu-mi dezmint apartenenţa la studiile de romanistică, am abordat o spinoasă problemă: demonstrativele dacoromâne provenite din lat. *ille* (RL, 1968), reexaminate în aceeaşi revistă, în 1971 (*De nouveau à propos des descendents daco-roumains du lat.* ***ille***), în care susţineam proliferarea folosirii lui *ille* ca articol, atât în pre-poziţie (*a seară*), cât şi în post-poziţie (*seara*), cu toate variantele ei dialectale (cf. *(h)aia ţară* etc.). Discuţia, în contradictoriu, prin repetate articole, o purtam cu colega Maria Iliescu.

9. Odată cu lucrarea despre pronumele *dânsul* şi cu aspectele structurale ale politeţii româneşti, plecând de la faptul că, în română, există trei grade de politeţe pronominală (*tu – dumneata – dumneavoastră*, spre deosebire de celelalte idiomuri romanice, în care, în registrul vorbirii curente, nu există decât două), am scris, un articol general, *Notes sur la structure de l'expression pronominale de la politesse* (în CLTA, I, 1962), precum şi un studiu despre it. *voi*, publicat în „Moderne Sprachen”, IX, 1965. Astfel, m-am adâncit în problemele de acest tip. Dar tot atunci au început şi plecările mele în străinătate: în 1963-1964, la Viena, după care, întors în ţară, am plecat la Padova, în 1965-1971. Perioada Viena mi-a fost destul de puţin fecundă (*Elemente de limbă vorbită în limba literară din prima jumătate a sec. XIX*, mai sus citată, a apărut în 1963; tot astfel, *Aspecte morfologice şi sintactice ale limbii române actuale*, articol mai înainte menţionat, tot în 1963). La Viena, am câştigat (graţie profesorului C. Th. Gossen, cel care m-a adus în Occident) perspective largi asupra lingvisticii romanice comparate (mai ales, veche franceză). O bibliografie generală comentată despre lucrările româneşti de lingvistică romanică a apărut în SCL, 1965, nr. 1 (tradusă şi în franceză, în RRL).

Ajuns la Padova, în 1965, perspectivele mele de romanist s-au lărgit şi mai mult, datorită legăturilor cu G. Folena, Carlo Tagliavini, G. B. Pellegrini şi şcoala de romanişti de acolo. Dar, în acelaşi timp, s-a extins şi subiectul tezei doctorale: în lucrare am inclus excerptări de texte italiene din sec. XVI până în prezent, cercetând deci exprimarea pronominală a politeţii în limba italiană (ceea ce ulterior a dus la volumul publicat în Italia, *Strutture allocutive pronominali reverenziali,* 1974). Deveneam… un incipient italienist! O versiune *ad hoc*, în româneşte, mi-a servit la susţinerea tezei de doctorat, în 1968, la Bucureşti: deveneam şi eu „doctor” în ştiinţe filologice – bineînţeles, datorită Italiei.

În 1971, m-am întors de la Padova şi mi-am recăpătat locul la Catedra de lingvistică romanică a lui Iorgu Iordan, profesorul meu. Redeveneam ceea ce fusesem: cadru didactic, cum se spunea atunci la Universitatea „mea”. Şi, pentru că profesorul Iorgu Iordan ieşea la pensie, am fost numit – pentru scurt timp – „şef de catedră”: lingvistica romanică, italiana şi spaniola erau reunite în catedra pe care o conduceam (curând după aceea, profesorul Al. Balaci a preluat conducerea colectivului – se întorsese şi el de la Roma).

Anii 1970-1980 au fost pentru mine foarte fecunzi. Atunci dădeam eu seamă de ceea ce învăţasem la Padova: filologie romanică, sociologie culturală, istorie a culturii latine etc. Bineînţeles, păstram mai departe tehnicismul lingvistic originar: istoria limbii române, morfologie şi sintaxă. Am început, treptat, să examinez cultura românească în epoca occidentalizării (*Cultura di elite e cultura popolare nell'occidentalizzazione romanza del romeno*, în *Atti del XIV Congresso di linguistica e filologia romanza*, Napoli, 1974) şi am conceput, tot atunci, noţiunea şi termenul de „occidentalizare romanică” (despre care am vorbit mai înainte), în două studii care, oarecum, se suprapuneau: *Le roumain littéraire entre l'Orient et l'Occident* (CREL, 1975, nr. 2, p. 4-19) şi *Occidentalisation romane du roumain moderne. Une analyse socio-culturelle*, în volumul de *Mélanges offertes à C. Th. Gossen*, Berne – Liège, 1977. Îl omagiam pe profesorul meu din Viena cu ceea ce învăţasem în Italia! Dar un studiu de care sunt, ca să zic astfel, satisfăcut până astăzi este *Romanitate de limbă, romanitate de cultură* (publicat în LL, în 1977, ulterior tradus în CLTA, 1977, nr. 3), în care introduceam ideea de „romanitate de cultură”, întemeiat pe faptul că, în evoluţia culturii româneşti, epoca de convergenţă cu romanitatea occidentală, italiană şi franceză, începe, târziu, în sec. XVIII. Până atunci, deşi vorbitori de limbă romanică, românii au fost sub presiunea culturii orientale, slavo-bizantino-turceşti. Ideile vehiculate în aceste lucrări m-au condus, mai întâi, la articolul *Romanité roumaine. Une analyse socio-culturelle*, publicat în primele pagini ale unui număr din revista elveţiană „Vox romanica”, XXXVI, 1977, p. 1-16. Mai târziu, mult mai târziu, am examinat conceptul de „fidelitate” (engl. *loyalty*), în cadrul a ceea ce U. Weinreich, în *Languages in contact*, numea „language loyalty”: *Loyauté linguistique*, publicat în *Kontakt linguistik... Ein internationales Handbuch zeitgenossischer Forschung*, I, Berlin – New York, 1996. Termenului *language loyalty* i-am adăugat un corespondent: *culture loyalty*, care ar fi o anumită fidelitate faţă de cultura limbii de origine, în speţă latino-romanică. Fidelitatea limbii nu are neapărat legătură cu cea a culturii; acest lucru se poate constata uşor în română: secole de-a rândul am avut o limbă romanică şi o cultură slavo-orientală, chiar dacă, aşa cum am relevat într-un articol pe care îl consider nu lipsit de importanţă, elemente neologice latineşti au intrat în limba română literară încă de prin sec. XII-XIV (*Romanitatea românească şi cultura latină în sec. XII-XIV*, în AICED, 1980).

Elemente de limbă latină cultă intrate, în cursul Evului Mediu, în limba română scrisă au fost semnalate şi de alţi cercetători. Boris Cazacu, bunăoară, le descoperise în cronica lui Miron Costin (sec. XVII), tot astfel cum, de-a lungul

timpului, alţi cercetători le-au semnalat în opera lui Dimitrie Cantemir (astăzi, cunoştinţele s-au lărgit prin *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche* al colectivului de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din Bucureşti, format din Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, Bucureşti, 1992). Nici o deschidere către latinitate nu a putut modifica apartenenţa noastră culturală la slavitate.

Emfaza latinităţii se va dezvolta numai ulterior (sec. XVIII-XIX), începând cu Şcoala Ardeleană. În cazul din urmă, avem a face cu o consecinţă a fenomenului cultural (şi social, şi politic) denumit *culture loyalty*. Iată de ce, la un moment dat, am considerat limba română ca „o continuitate latino-romanică” printre „rupturile cauzate de contactul etno-lingvistic cu non-latinitatea”. Şi, în acelaşi timp, am intrat mai profund în problemele istoriei limbii române. În „Beiträge zur Romanischen Philologie”, XVII, 1978, revistă din Berlin – fosta „RDG” –, am publicat *Sozio-linguistische Aspekte der Romanisierung Daziens*, reluând, în general, discuţii privitoare la romanizarea Daciei, în timpul Daciei „Felix”. Într-o conferinţă la cursurile de vară de la Braşov (1979) am încercat să reexaminez unele probleme de cronologie relativă în evoluţia fonetică a latinei ce devenea română, lucrare pe care am refăcut-o ulterior şi am publicat-o în *Logos Semantikos*. *Studia linguistica in honorem E. Coseriu*, Madrid – Berlin, 1981. Am urmărit, mai târziu, soarta unor termeni latini desemnându-l pe „conducătorul ţării” (*rex, dominus, imperator*), într-un articol publicat în *Atti del IV Convegno „Da Roma alla Terza Roma”*, Roma, 1974, cu convingerea că românii au avut *împărat* şi *domn*, moştenite de la latini, dar lat. *dominus* nu avea alt sens decât „stăpânitor, posesor de teritorii”, într-un fel subordonat *împăratului* (de la Roma? de la Bizanţ?); iar *rege* este, ca şi *domnitor*, o creaţie târzie, cultă, a sec. XIX (cf. şi articolul *Linguistique et réalité*, publicat, la Paris, într-o revistă de restrânsă circulaţie, „Les langues néolatines”, 1970). În perioada pariziană („sorbonardă”), am mai scris, pentru ceea ce aş numi – cu greu! – românistica franceză (destul de slabă, la Paris), *Les mots et l’histoire* („Âge Nouveau”, I, 1986 – o revistă azi dispărută), precum şi o „vue d’ensemble” asupra latinităţii româneşti, cu ocazia unui congres al Şcolii normale de la Sèvres, cu tema *Une identité latine dans une pluralité de culture* (1984), articol publicat în „Les amis de Sèvres”, 113, *La latinité aujourd’hui*, p. 85-96. Începusem deci de pe atunci să reflectez asupra românei ca „altă latinitate”! Ceea ce m-a îndemnat să scriu, ulterior, în urma unei conferinţe ţinute la Universitate, alt articol (*Le roumain: une continuité romane parmi les ruptures*, publicat la Louvain, în Belgia, în „Romaneske”, XV, 1990).

Ca specialist în lingvistica românească – dar şi cu experienţa de romanist – a trebuit să mă ocup şi de problemele structurilor gramaticale româneşti în raport cu celelalte limbi neolatine (continuam, într-un fel, ceea ce mai scrisesem şi înainte privitor la obiectul direct prepoziţional, la utilizarea lui *ille* ca articol, la pronumele *dânsul* etc.). Într-un volum de „mélanges” dedicat unui mare profesor al Sorbonei şi bun coleg, Maurice Molho (1922-1995), am publicat *Pronoms «clitiques» adnominaux en fonction possessive en roumain* (*Mélanges offerts à Maurice Molho*, III,

„Cahiers de Fontenay”, 1987). Tot la Paris, în anii Sorbonei „mele” (am fost profesor „asociat” între 1980 şi 1993), am publicat şi *Structure et évolution de la comparaison en roumain*, în volumul colectiv *La comparaison*, „Linguistica Palatina”, III, 1989. Dar, începând din 1986, când am fost numit, prin concurs (fiind eu în exil politic în Franţa!), profesor la Universitatea din Udine, legăturile mele ştiinţifice cu Italia au fost reluate, publicarea unor articole şi studii în patria lui Dante a devenit o realitate. Mai întâi, alături de bunul meu prieten Lorenzo Renzi, cu ocazia unui congres, am scris despre *Ordinea cuvintelor în română* (republicat, târziu, într-un volum în memoria profesorului Paolo Zolli de la Universitatea din Udine: *L'ordine delle parole in romeno*, în *Saggi di linguistica e di letteratura in memoria di Paolo Zolli*, Padova, 1991). Am colaborat de asemenea la revista unui valoros romanist, regretatul profesor Ellio Melli, „Quaderni di filologia romanza”, a Universităţii din Bologna, reluând unele teme mai semnificative prezentate la congresele de lingvistică romanică (pentru că până să apară actele congreselor, de altfel în circuit destul de restrâns, era indicat să public şi pentru publicul larg de romanişti). De fapt, articolele mele apăreau mai întâi în Italia şi abia mai târziu în actele congreselor. Ceea ce, atunci, mi se părea interesant era în legătură cu „descoperirile” ulterioare, filologico-istorice, ale Daciei noastre romane. *Les «découvertes» de la Dacia des Roumains* a apărut mai întâi în „Quaderni di filologia romanza”, VII, 1990, şi abia mai târziu în *Actas do XIX Congresso Internacional de Linguistica e Filoloxia Romanicas*, vol. VIII, 1996. Trecerea în revistă a opiniilor umaniştilor italieni din sec. XIV-XV, care reuşiseră a crea un **mit** al Daciei Romane „uitate” de romani în Balcani, dar care nu erau altceva decât ceea ce romanofonii şi românofonii, datorită unei „memorii colective”, comunicau trimişilor italieni ai Papei (cum, de exemplu, celebra afirmaţie că ei ar fi *colonia ab Traiano*). Publicarea acestei idei în Italia era deci justificată şi salutară: Roma ne „descoperise”, în definitiv!

Dar mai importantă decât alte lucrări ale mele cred că a fost comunicarea la al XVIII-lea Congres de lingvistică şi filologie romanică de la Trier (Trèves) în Germania, în 1986: *Le daco-roumain. Romania antiqua, Romania Nova et la continuité mobile. Une synthèse* (publicată în *Actes du XVIIIe Congrès...*, tome I, Tübingen, 1992, p. 86-106, dar mai întâi, încă din 1982, în „Quaderni di filologia romanza”, VI, ale Universităţii din Bologna. Însemnătatea acestui studiu constă în faptul că, spre deosebire de tezele oficial acceptate, în vigoare, privind „continuitatea” daco-romană în Transilvania, eu propun lărgirea conceptului cu care operăm: populaţia daco-romană, atâta câtă a fost (armată, coloni, veterani), a fost prezentă pe **tot teritoriul romanizat**, atât la nord cât şi la sud de Dunăre. În această zonă romanizată (şi, bineînţeles, aflată sub controlul Romei), comunităţi romanofone s-au putut mişca, în funcţie de necesităţi, atât de la nord (Carpaţii) cât şi de la sud (Balcanii) către Dunăre, fie rămânând de-a lungul cursului fluviului, fie trecând dincolo, astfel încât elementul „daco-roman” putea fi întărit la nord, slăbit la sud (mai ales după instalarea ţaratului Bulgariei mari), ceea ce permitea **circulaţia** –

mobilitatea – elementului etnolingvistic romanizat într-o zonă a lui, proprie. Comunităţi latinofone erau şi la nord, şi la sud de Dunăre, chiar atunci când administraţia imperială s-a retras (în 271). Dislocările de populaţie, transhumanţa – aşa cum **au continuat** şi în secolele următoare: populaţiile romano- şi românofone erau la fel de „continue" atât în nordul fluviului (Oltenia, Transilvania), cât şi în sud, până în Balcani, chiar mai departe. În zadar, deci, disputele privind Transilvania şi „continuitatea daco-romană", când comunităţi din sud se aşezau peste cele din nord: „circulaţia directă şi neîntreruptă a reuşit să lege zonele aparţinând de *Romania antiqua* cu cele din *Romania nova* şi să le salveze existenţa" – scriam în concluziile acestui studiu. *Romania antiqua* – cea din sudul Dunării – a generat o *Romania nova*, în nord, care, la rându-i, susţinea rezistenţa elementului romanizat din *Romania* cea veche, *antiqua*. Un schimb continuu şi salvator, **în interiorul** zonei dunărene a Imperiului Romei. Am denumit-o **continuitate mobilă**.

Ideile expuse în această lucrare au avut un oarecare ecou. Mai întâi, pare-se, prin centrele de romănistică din ţările occidentale (Viena, Anvers, în Italia) şi abia de curând în ţara noastră, în *History of Romania* (editori Ion Aurel Pop şi Ioan Bolovan, Cluj, 2006, p. 129-131; pagini scrise de către Coriolan Horaţiu Opreanu). Am republicat lucrarea în traducere românească în *Individualitatea*, vol. 3, p. 41-57. Poate că va fi de folos şi studiilor de istorie a limbii române.

În perspectiva unor asemenea studii, am încercat o explicaţie a poziţiei articolului definit în limba română. Mai încercasem altădată, examinând clasele de determinanţi ai numelui (în *Individualitatea*, vol. 2, p. 189-210), când explicam, după B. P. Hasdeu şi Al. Graur, că în română există, în sintagma nominală determinativă, o „deplasare la stânga" a apoziţiei pronominale care devine **determinant** nominal. Ceea ce conduce la transformarea unei structuri precum *casa # aceasta* (*aceasta*, pronume) în *casa* ← *aceasta* (*aceasta*, determinant demonstrativ). Rezultatul: dubla structură deictică *această casă/casa aceasta*, caracteristică limbii române. Şi, bineînţeles, articolul definit postpus.

Dar, constatând acest fapt evident, la care se adaugă şi structuri precum *ăl lup, a casă* (poate că şi *a-seară*) (dial. Muntenia *ăl bun*, *alea bune*, Haţeg: *hăl d'întâi* etc.), am crezut necesar să afirm – într-o comunicare din 1995, publicată în *Atti del XXI Congresso internazionale di linguistica e filologia romanica*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998, p. 247-258 – că postpunerea lui *ille* în română este numai **una** dintre modalităţile de determinare prin articol definit. Cercetarea întreprinsă atunci căuta a demonstra că, în română, există **şi** un articol antepus (pre-nominal). Textul din *Atti del XXI Congresso…*, care se ţinuse la Palermo, l-am publicat în traducere şi în *Individualitatea*, vol. 4, p. 15-29. Dar şi aceste idei au rămas, până astăzi, fără ecou.

10. Problemele structurii limbii române – morfologice, dar mai ales sintactice – m-au atras întotdeauna. Asistasem regulat – student fiind – la seminariile profesorilor Iorgu Iordan şi Jacques Byck, care, oricât de diferiţi erau unul de altul (într-o inimiciţie reciprocă), aveau acelaşi obiect de studiu: structura textului de

„limbă română actuală”: cel dintâi; de „limbă română veche”[8], celălalt. Publicasem, împreună cu Iorgu Iordan şi Valeria Guţu Romalo, o lucrare de sinteză: *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967. „Buchiseala” pe text şi extrapolările interpretative pe care le urmăream cu atenţie m-au condus şi pe mine la asemenea analize textuale. Făceam ceea ce francezii numesc *interpretation de textes* – disciplină obligatorie în şcoala franceză.

Începusem a lucra în acest domeniu încă din ţară. În fond, lucrările mele de poetică şi stilistică erau o consecinţă a aceleiaşi direcţii de cercetare: textul (vezi mai sus). Unele lucrări citate mai înainte (despre *dânsul*, despre reflexivul impersonal, despre afirmaţia prin *da*) se înscriau şi ele în aceleaşi preocupări.

Dar trecerile mele prin universităţi europene în care trebuia să predau ca profesor de limbă nativă şi practica limbii curente au accentuat luarea în consideraţie a structurilor limbii române actuale. Iată-mă deci ocupându-mă de pronumele indefinit *nişte*, pe care îl consider pronume-numeral indefinit (alături de *câţiva, unii*; cf. şi forma *niscai*). Textul a apărut sub titlul *Structuri pronominale indefinit-partitive* în „Balkan-Archiv”, Band 17-18, 1992-1993 (în traducere românească, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 175-181).

În problemele morfologiei am avut în vedere mai degrabă paradigmele nominale şi cele verbale. Plecând de la faptul că în limba colocvială apare alternanţa morfologică z/ž (lit. *j*), precum în *mânz/mânji, obraz/obraji* – care funcţiona şi în neologisme (*franţuz/franţuji*) –, am fost obligat să constat că forme de plural precum *francez/francezi, englez/englezi* – adică, aplicând alternanţa *z/zi* – nu pot proveni decât din neologisme romanice, mai exact din italiană (it. *inglesi, francesi*). Am publicat aceste observaţii într-un capitol (*Norme latino-romanice în structura morfologică a limbii române*, în *Individualitatea*, vol. 4, p. 37-41).

Tot în domeniul morfologiei trebuie inclus şi articolul *Rolul analogiei în paradigma verbului românesc*, publicat într-un volum de omagiu dedicat lui Lorenzo Renzi, *Il tempo, i tempi*…, Padova, 1999. Relevam astfel o acţiune de „regularizare” a paradigmelor verbale în interiorul sistemului verbal românesc, fie în interiorul aceleiaşi paradigme, fie de la o paradigmă la alta – ceea ce, subliniam, nu era decât o consecinţă a **instabilităţii** formelor verbale transmise, neregulat, din latină (este cazul rom. *spun/spui, ţin/ţiu, cred/crez, cer/cei* sau *plânşi/plânsei* etc.). Tradusă în româneşte, această contribuţie este publicată în *Individualitatea*, vol. 4, p. 29-36.

11. Convins fiind că anumiţi termeni ai lexicului românesc „ascund” aspecte importante ale istoriei şi culturii noastre – altfel spus, căutând, dincolo de limbă, realitatea de referinţă –, am început, prin anii 1985-1995, să cercetez lexicul culturii româneşti. Scrisesem, cum am mai spus, câte ceva despre termenii *dominus, imperator*, mă interesa sinonimia latino-slavă dintre *a lucra* şi *a munci*, care era o

[8] În domeniul limbii române vechi, trebuie să menţionez antologia, publicată la îndemnul şi cu ajutorul lui Gianfranco Folena, *Testi rumeni antichi*, Padova, 1970. Am alcătuit-o împreună cu Florica Dimitrescu. Lucrarea ar fi interesantă pentru cercetători: o descriere a structurilor morfologice şi sintactice vechi româneşti întreprinsă cu metode structuraliste.

reflectare a două moduri de viaţă şi de activitate (a lucra pentru sine însuşi, a munci pentru alţii) (articolul a fost publicat în BSL, LXXVIII, 1983, fasc. 1), dar m-au atras problemele istoriei culturii româneşti. Astfel, m-am ocupat de termenul *creştin* din textul *Tetraevangheliarului* lui Coresi (ed. Florica Dimitrescu, 1963): *neşte buni creştini* traduseseră în româneşte textul sacru. Termenul trecuse până atunci neobservat: cunoscând doctrina protestantă, acei *buni creştini* nu puteau fi preoţii noştri, ortodocşi, ci, foarte probabil, protestanţi luterani şi laici. Reforma lui Luther folosea frecvent termenul *creştin(ă)* în discursul religios, pentru că, în concepţia mentorului, *solem Christi fidem habens*, adică în Biserica lui Christos, biserica creştină. Subtil, pentru a linişti conştiinţele celor ce socoteau luteranismul o erezie, mai ales pentru a-i linişti pe cei convertiţi, reformaţii se declarau, deschis, *creştini* (*Individualitatea*, vol. 3, p. 205-209). Acesta a fost începutul unei serii de studii asupra Reformei în Transilvania (*Ortodoxie şi Reformă* în *Individualitatea*, vol. 4, p. 253) şi, mai târziu, *Originile creştinismului românesc*, un studiu mai amplu, publicat în acelaşi volum, p. 171-252.

Istoria creştinismului românesc se identifică cu istoria poporului român – ceea ce pentru un lingvist român este un fenomen de care trebuie să ţină seamă.

Prin aceste lucrări privind creştinismul românesc contribuţia mea ar putea fi luată în considerare. Mai întâi, în problema implantării religiei creştine. Am susţinut, date fiind diferenţele etnice-culturale dintre zonele ponto-danubiano-carpatice, că răspândirea creştinismului s-a făcut în **două** etape. Mai întâi pe ţărmurile Mării Negre, în cetăţile comerciale greceşti – şi apoi în Transilvania, odată cu armatele, dar şi cu coloniştii Imperiului Romei. Cea de pe malurile Pontului Euxin venea direct din Orientul greco-iudaic, cealaltă, mai puţin evidentă, pentru că venea din Italia, din Imperiu, era încă în stadiu iniţial (să nu uităm că în sec. II-III nici măcar rugăciunea centrală a creştinismului, *Pater Noster*, nu era încă tradusă din greacă în latină). Istoricii români (Gh. Brătianu) au relevat această dublă pătrundere a creştinismului. Cele două curente ale creştinismului nostru ajungeau, amândouă, în zona grecească a Salonicului. În orice caz, în Scythia Minor noua religie a lui Iisus era mult mai bine organizată decât în vest, în Transilvania. Cele două creştinări s-au făcut aproape în acelaşi timp (sec. II-III) în limba greacă şi în limba latină.

Am subliniat în aceste studii şi însemnătatea Reformei luterane şi calvine. După încercările husiţilor din nordul Moldovei, Reforma a fost adusă de saşii din Braşov şi continuată de maghiarii calvini care, după 1541, odată cu înfiinţarea voievodatului Transilvaniei, Reforma – sau reformele – au reuşit să dezvolte cultura românească. Încurajând şi efectuând traducerea textelor sacre în limba română, şi chiar mai mult, obligându-i pe preoţii ortodocşi să facă slujbe în limba română. (Nu este întâmplător faptul că, în biserica românească, în jurul anilor 1640-1643, se oficiau slujbe religioase în limba poporului, iar în Franţa, în 1638, se petrece acelaşi fenomen, sub influenţa hughenoţilor.) Nu trebuie uitat însă că, în Moldova, se manifestaseră în sec. XIV-XV şi husiţii, persecutaţi de autorităţile catolice maghiare.

Transilvania m-a atras şi pentru problemele complexe ale Reformei. Scriam mai înainte că ideile Reformei au pătruns, în sec. XV, în Moldova de nord şi au fost continuate în sudul Ardealului de saşii luterani, ca să fie preluate, după aceea, de maghiarii calvini. Acest circuit transilvan am încercat să-l examinez în studiul *Avatarurile protestantismului românesc* (publicat mai întâi în „Vatra” şi, ulterior, în versiune completă, în DR, serie nouă, IX-X, 2004-2005, p. 45-59). Impactul Reformei – culte, occidentale – asupra ortodoxiei profund înrădăcinate în etosul românesc l-am urmărit în Moldova lui Despot-Vodă (sec. XVI), în articolul *Ortodoxie şi Reformă* („Vatra”, 12/2001), pe temeiul însemnărilor în limba latină a doi „profesori” protestanţi calvini de la *Schola latina* din Cotnari, Johannes Sommer şi Antonio Maria Graziani (republicat în versiune completă în *Individualitatea*, vol. 4, 2003, p. 253-265).

12. Am scris aceste lucrări **şi** sub impulsul unor studii precedente. După celebrele volume ale lui Pompiliu Eliade despre influenţa franceză asupra a ceea ce autorul numea „esprit public” în România (a se vedea traducerea românească, Bucureşti, 1982), în care se releva aportul benefic al Occidentului (francez) asupra vieţii noastre social-culturale, regretatul Alexandru Duţu, eminent cercetător al istoriei culturii româneşti, a scos în evidenţă (în două volume: *Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVII-lea*, 1968, şi *Sinteză şi originalitate în cultura română (1650-1848)*, 1972) aspectele **interne**, româneşti, ale acestui „duh sfranţozesc” (vezi *Primii noştri dramaturgi*) occidentalizant: contribuţia unor înalţi prelaţi, boieri „pământeni” luminaţi, negustori, cărturari laici de pe lângă mănăstiri etc. – sau chiar Constantin Brâncoveanu –, care prin Râmnicul Vâlcii, Sibiu, Buda, Viena („Beci”) îşi orientau privirile şi speranţele înnoirii Valahiei şi Moldovei, prin Ardeal, către Europa (Bucovina, pentru Moldova, şi Transilvania, pentru Ţara Românească, erau ferestrele deschise către Europa).

Mai critică este însă abordarea problemelor societăţii româneşti de către Daniel Barbu, care afirmă că societatea românească şi-ar însuşi „produse din import”, fără solide rădăcini înfipte în evoluţia societăţii româneşti. Lucrarea lui Daniel Barbu are un titlu evocator, *Bizanţ contra Bizanţ* (2001): ea denunţă, în realitate, practicile seculare social-culturale – şi mentale – ale societăţii noastre condamnate a rămâne imobilă, în izolare, marginalizată în Europa modernă. Critica aspră a autorului se întemeiază şi pe o perspectivă catolică asupra ţărilor româneşti ortodoxe, în care „mitra este complice cu turbanul” (p. 30), după modelul bizantin. Dar aceasta este o viziune parţială, valabilă pentru „ţara turcită” a Moldovei şi a Valahiei! Nicidecum nu este valabilă o asemenea afirmaţie pentru ţara Transilvaniei de dincolo de Carpaţi! Acolo se deschideau direct porţile Europei (este drept, repudiind slavo-bizantinismul turcesc!). Când am scris *Romania turcica* şi *Multiculturalism, alteritate, istoricitate*, în *Individualitatea*, vol. 4, p. 55-80, am avut în vedere această separaţie intra-românească între Orient şi Occident.

13. Astfel am ajuns la ideea că limba română este romanică, dar – aşa cum spunea Sextil Puşcariu – „altfel romanică” decât limbile romanice occidentale.

Ceea ce, în italiană, în volumul meu apărut la Padova, în anul 2007 (îngrijit de Alvaro Barbieri) a devenit *l'altra latinità*[9].

Pe lângă cele expuse mai înainte, pot răspunde la întrebarea: în ce constă această **alteritate**? Care, mai întâi şi mai întâi, trebuie **recunoscută** de specialişti, de comunităţile românofone carpato-danubiene-balcanice, dar şi de cele din est, din Carpaţi până la Bug: limba română, în regiunile imperiilor Europei orientale (termenul aparţine lui Lucien Romier, ziarist francez care, în 1939, ne situa pe români – şi-i explica – „au carrefour des trois empires"), nu a putut rămâne numai o limbă romanică de „pură" şi neîntreruptă continuitate latină. Româna a intrat în contact direct cu non-romanitatea, şi slavă, şi greco-turco-balcanică, şi maghiară, şi germanică, pe un teritoriu larg, nedefinit încă prin limite de spaţiu şi timp. (De aceea vorbeam într-un studiu despre o continuitate romanică printre rupturi.) Într-o învolburare istorică, politică, socială şi culturală pe care nici o altă limbă romanică nu a cunoscut-o – şi, aş adăuga, nu a îndurat-o. De aceea, a vorbi de „latinitate", de lupoaica romană cu cei doi pui şi chiar de continuitatea poporului român de-a lungul istoriei, de la romani (dacă nu de la „daco-romani") şi până astăzi nu este decât o exagerare (dacă nu o iluzie). A celor care, în secolele XVII-XVIII şi mai ales în zona transilvăneană a Şcolii latiniste, au confundat limba cu vorbitorii, fidelitatea faţă de limba vorbită de părinţi („părinteasca dimândare", „limba ce-o vorbim") cu moştenirea latinităţii Romei. Emfaza latinităţii noastre îşi are justificări social-politice. Apelul la istoria dacică a Romei, tot astfel. Da, vorbim o limbă romanică (chiar o limbă de cultură „latino-romanică", din sec. XIX înainte, dacă ne gândim la neologismele pătrunse în română), dar reprezentăm o romanitate **întrepătrunsă** de non-romanitate. *Altra latinità*.

14. În al doilea rând, romanitatea noastră nu este dominată decât târziu de latinitatea culturii (sau ceea ce am numit *culture loyalty*, fidelitatea faţă de cultura latinităţii). Dacă celelalte limbi romanice au evoluat sub cupola catolicismului roman şi a limbii latine, româna a fost lăsată, *off limits*, în seama Bisericii Orientului grecesc şi slav. Românii sunt singurii vorbitori de limbă romanică şi de confesiune creştină greco-slavă (ceea ce a avut de-a lungul istoriei consecinţe importante asupra identităţii lor etnice şi politice).

În acelaşi timp însă, această alteritate identitară a dus şi la **izolarea** romanităţii româneşti de *continuum*-ul romanic (occidental). Noi, românii, eram *off limits*[10]. Cine şi-ar fi imaginat că, dincolo de teritoriile cu populaţii slavofone, ar

[9] Înainte de apariţia volumului *L'altra latinità*, am publicat, în AUT, 2003, p. 165-198, un substanţial interviu cu un tânăr universitar din Timişoara, Bogdan Ţâra. Convorbirea a fost intitulată *Româna – o „altfel" de latinitate*: îmi iau permisiunea de a-l considera important. Şi ca un punct de plecare în cercetări ulterioare – ale altora! –, şi ca o concluzie a multora dintre studiile mele.

[10] Chiar Alf Lombard, marele romanist suedez, pe care profesorul său din Uppsala, Erik Staaf, l-a trimis în România (în 1934, pe când era student), mărturisea că, înainte de a veni în ţara noastră, nu îşi imagina că dincolo de Italia, dincolo de ţările slave de vest ar mai fi existat zone romanofone. Cu atât mai puţin, zona romanităţii româneşti! (Cf. Alexandru Rosetti & Alf Lombard, *Corespondenţă (1931-1990)*. Ediţie de Nicolae Mocanu, Ioana Anghel şi Heinz Hoffmann, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Clusium 2000, p. 13.)

mai dăinui insule de romanitate, precum sunt cele în care se vorbeşte limba română, la nord şi la sud de Dunăre? Un *hic sunt leones* persista în cercetările oricărui romanist occidental (cazul lui L. Olschki, pe care l-am citat în lucrările mele în repetate rânduri, este ilustrativ: ce căutam noi, românii, în Occidentul romanic, fără să fi avut o prealabilă cultură latină?). Altfel spus, „ieşisem din istorie"!, precum scriau – metaforic – Mircea Eliade şi Emil Cioran. Da, dar numai din istoria LOR, occidentală, modernă. Istoricii din Apus îi **ignorau** pe cei din Bizanţ şi chiar pe cei trimişi de Curia Papală în Orientul balcanic, cei care ne semnalaseră prezenţa în zonele balcanice încă din sec. X-XIV. Trebuia să fim „descoperiţi" şi „redescoperiţi", câteodată chiar „inventaţi" în imaginare perspective ale istoriei romane occidentale. Această constatare m-a făcut să scriu studiul *„Descoperirea" Daciei Romane. Multiplele imagini* (publicat în 1990 în „Quaderni di filologia romanza"; mai târziu, am reluat, în traducere românească, lucrarea, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 15-40). Identificarea noastră de către Occident a avut drum lung: ea a trecut, de la umaniştii italieni din sec. XIV până astăzi, prin diferite şi multiple imagini. Această situaţie a permis specialiştilor occidentali mai moderni să ne ia în considerare. Cu bună ştiinţă sau cu indiferenţă, eram ignoraţi… Denumirile sub care erau menţionate comunităţile românofone din Peninsula Balcanică nu dezvăluiau la prima vedere originea latină a limbii pe care o vorbeau. *Vlahi* era numele generic al românofonilor, din Balcani până în zona Transilvaniei (magh. *oláh*). Termenul provenea – după cum se ştie – din slavă, trecut în greaca modernă (grecii îi aveau, pe teritoriul lor, pe *kutzo-vlahi*, iar în Dalmaţia rătăceau comunităţile pastorale mobile ale *mauro-vlahilor*, slav. *morlaci*). Nimic nu amintea de Roma şi de latinitate[11]! Tot astfel, literatura populară orală românească – balada *Mioriţa* este un exemplu – nu conţine nicio aluzie la originile romane ale protagoniştilor. O latinitate obscură, ignorată, absconsă, **dar nu pierdută**!

15. Această situaţie a durat până prin sec. XVI-XVII-XVIII, când, în Moldova, Grigore Ureche, Miron Costin şi, mai târziu, Dimitrie Cantemir – cu ştiinţă de carte dincolo de hotarele ţării lor (Polonia umaniştilor italieni; Constantinopol, în cazul lui Cantemir) – afirmă în operele lor că „ne tragem de la Râm", că suntem „romano-moldo-vlahi" şi că Italia este ţara-matrice. Dar afirmaţiile lor – cu care ne mândrim noi astăzi – au rămas fără ecou în acea vreme în Moldova. Abia prin sec. XVIII-XIX apar *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780) *ab* [= a lui] *Samuele Klein de Szad* [= Samuel Micu-Clain] şi ediţia a II-a *locupletata* (*emendata*) *a Giorgium Sinkay* tipărite cu alfabetul latin: se „descoperă" romanitatea limbii române. Friedrich Diez, celebrul romanist din Graz,

[11] Într-o revistă bucureşteană, un „vlah" din regiunea Vidinului din Bulgaria se plângea că, până astăzi, oficialităţile bulgare – acum, europene – fac distincţie între *vlahi* şi „românofoni"! Ca şi cum nu ar fi aceeaşi populaţie, din acelaşi denumit de localnici „grup etnic" nerecunoscut. Trăiesc, peste Dunăre, în regiunea Timocului, circa 200 000-300 000 de românofoni, care se consideră a fi aparţinut unei provincii romane TRIBALIA, ceea ce nu este imposibil. Graiurile lor însă, după cum afirmă dialectologii de la Institutul „Sextil Puşcariu" din Cluj, care pregătesc un atlas lingvistic al zonei – sunt de tip bănăţean şi oltenesc (comunicat de dl. N. Mocanu).

a fost cel dintâi specialist occidental care a identificat germ. *walachisch* cu o limbă romanică, punând în relaţie directă, ereditară, limba română cu limba latină, în a sa *Grammatik der romanischen Sprachen* (1834).

Dar până atunci? Aşa cum am arătat în studiul *Latinitate, romanitate, românitate* (publicat, într-o primă formă, în DR, serie nouă, I, 1994-1995, şi republicat, cu textul revizuit, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 72-87), afirmarea identităţii „vlahilor" – cu atât mai puţin recunoaşterea românei ca parte integrantă (deşi separată) a romanităţii – a întâmpinat obstacole, impedimente, chiar negaţii. Nu păream a fi „demni" de a fi făcut parte din Imperiul Romei! Prea eram orientali, adepţi ai acelei *fides graeca* puţin apreciate în lumea catolică. Dar pe „vlahii" (*cărăvănari*) îi semnalaseră istoricii bizantini încă prin sec. X (976). Misionari italieni – *missi papales* – atestau existenţa unor „latinofoni" în regiunile balcanice încă de prin sec. XIV. Iar în sec. XV, călători italieni în Orient, trecând prin regatul Ungariei şi prin Transilvania către Ţara Românească, în Imperiul otoman, erau avertizaţi de către unguri că, în unele regiuni, trăiesc, în bordeie, sub pământ, oameni aproape sălbatici, îmbrăcaţi în piei de animale, care pot fi periculoşi: erau „olahii"! În acest *apartheid* etnic, lingvistic, social, cultural îi „descopereau" alţi vorbitori de limbă romanică, italieni! Deşi maghiarii îl aveau ca rege pe Matei Corvin, un (fost) „olah" şi el (ca şi *Nicolaus Olahus*, episcopul): dar aceştia se „catolniciseră" (= trecuseră la catolicism) şi se maghiarizaseră, în timp ce alţi „olahi" rămăseseră fideli creştinismului lor oriental, „schismatic"! Măreţia regatului Sf. Ştefan nu admitea legături inferioare şi mezalianţe!

16. În nordul Moldovei, exista regatul Poloniei catolice, for cultural luminos pentru întreaga Europă orientală. Faţă de Polonia, chiar dacă, din parte-i, presiuni nu au fost exercitate, Moldova era o ţară vecină mică, deşi ortodoxia ei era ocrotită de Kiev şi chiar de Moscova. Catolicismul polonez se extindea, liniştit, de-a lungul Carpaţilor răsăriteni şi tot din Polonia ajungeau în Moldova şi încercări de calvinizare (sec. XVII, Despot Vodă). Din centrele culturale iezuite din Polonia, tineri studioşi din elita Moldovei află că ei ar fi „urmaşii Romei", conform istoricilor Renaşterii italiene. Dar, pentru Polonia, romanitatea românească nu era o problemă importantă. Adolf Armbruster, în celebra-i lucrare *Romanité des Roumains* (1977), a arătat că, în sec. XV, un italian, consilier la curtea Jagellonilor, Filippo Buonaccorsi Callimaco (1438-1496), şi un cronicar al vremii, Jan Dlugos (1415-1480), ar fi fost singurii care menţionau originile romane ale celor pe care îi numeau *Valachos* – cu oarecare condescendentă simpatie.

Nu trebuie uitat însă că, în Polonia, existau şi centre protestante calvine. Cele de care a profitat celebrul Despot Vodă (Ioan Iacob Heraklid) ca să domnească în Moldova (1561-1563). Şi aceste centre (în fond, europene) recunoşteau – chiar cu emfază – originea romană a poporului român. Am scris despre aceste avataruri ale ideii de latinitate în Moldova secolului XVI (*Schola latina* de la Cotnari) în *Individualitatea*, vol. 4, p. 254-264.

17. Cine, atunci, ar fi putut lua în seamă aceste mici regiuni romanofone, care erau Transilvania şi Moldova? (Valahia, adică Ţara Românească, legată de Penin-

sula Balcanică, nu intra în judecata marilor ţări catolice vecine!) Indiferenţa arogantă şi inegalitatea politică nu permiteau altă atenţie decât aceea legată de evenimente războinice sau economice. Cine erau locuitorii acestor mărunte entităţi statale, ce limbă vorbeau ei, ce confesiuni religioase aveau nu-i interesa pe craii Poloniei şi ai Ungariei (ţări catolice), dar nici pe ucraineni şi ruşi, care – ortodocşi fiind – **se serveau** de ortodoxia din Moldova în lupta lor cu catolicismul şi cu Reforma, prin Transilvania (mai ales în sec. XVI-XVII).

Rezultatul: românii tăceau – mai ales cei „de jos", ţăranii –, iar elitele româneşti aveau de ales între a pactiza cu Străinul sau a se închide într-o **izolare etnică**, pasivă, temătoare. Dan Horia Mazilu, în lucrarea *Noi despre ceilalţi* (Polirom, 1999), vorbeşte cu dreptate despre „etnia ca suport al imaginii negative" (a Străinului) (p. 199-207). Nu în zadar, arată autorul, *Pravilniceasca condică* (1780) recomandă românului „să păzească cinstea neamului său". Dar tot un cronicar (Stoica Ludescu) relatează atitudinea faţă de turci a boierilor înfricoşaţi că „ne vor înghiţi cu totul": „Căci noi suntem o ţară mică şi făr' de oameni, neputincioasă şi făr' de ajutor de nicio parte". Iar „turcii sunt puternici şi biruesc toată lumea, de la răsărit pân' la apus" (p. 202). Se explică astfel imobilismul social şi cultural al societăţii româneşti, atât al elitelor boierilor supuse stăpânirilor străine, orientale, cât şi al claselor „de jos". „Capul plecat, sabia nu-l taie." Dar şi respectul **forţat** – uneori chiar slugarnic – faţă de Străinul (puternic) invadator.

Este însă tot atât de adevărat că identitatea românească în toate cele trei ţări carpatine era pentru mentalitatea superb orgolioasă a străinilor (din jur sau din Europa) greu de înţeles. Fie că erau catolici, ortodocşi sau reformaţi, comunităţile româneşti vorbeau o limbă ce putea fi legată de Roma, dar o scriau cu litere slave, aparţineau Bisericii Orientului bizantino-slav, dar se împăcau bine şi cu turcii („Când cu turcii, când cu francii") şi respingeau „lătinia" şi catolicismul roman fără a fi protestanţi-reformaţi!

18. Iată de ce am considerat – pentru mine însumi – necesar să cercetez asemenea probleme, în care cultura (şi cea religioasă, şi cea laică) şi structurile sociale româneşti aveau mai multă importanţă decât limba română. „Lingvistică externă" mi se explica – şi la Bucureşti, şi la Paris. Nu! *Lingvistică tout court*. Sau *individualitate lingvistică sui generis* a ceea ce eu însumi am denumit *romanitate românească*. Am spus-o, am scris şi repet: romanitatea românească este atât de complexă, atât de puţin cuprinsă între definite limite de timp şi de spaţiu, atât de „congenital" sau prin contact simbiotic „amestecată" cu nonromanitatea „barbară" (slavii) sau balcanică (grecii) – pentru a nu-i mai menţiona pe maghiari, pe germanici şi pe turci (adaug chiar un *etc.*) – în procese succesive de *aculturaţie*, încât NICIUN romanist străin nu a putut până astăzi să o descifreze, prin studii de „românistică". Fie el un Gustav Weigand, Kristian Sandfeld, Ernst Gamillscheg, Alf Lombard – pentru a mă referi numai la cei mai mari. Dintre români, Sextil Puşcariu şi Emil Petrovici – în felul său şi Alexandru Rosetti – ar fi singurele nume de cercetători

care au ajuns până în profunzimile reale, ipotetice, uneori incomprehensibile încă, ale evoluţiei romanităţii româneşti.

Dându-mi seama că tehnicismul ştiinţei limbii (gramatica descriptivă sau istorică) nu-mi împlinea perspectivele cunoaşterii **realităţii** limbii, că studiul lexicului, cu toate volutele sale speculative, nu-mi era suficient, am trecut, aşa cum mă pricepeam, la cercetarea istoriei culturii social-politice şi religioase a românilor. Am înţeles, poate, mai bine decât alţii că – **dincolo** de structurile vizibile, analizabile cu instrumente strict lingvistice – există, în filigran, interpretări şi explicaţii globale, comportamentale (individualizante) ale unei limbi. Nu pare greu de înţeles romanistului occidental de ce limba română scrie *obşte*, cuvânt slav (*obšče*) cu *-b-* şi nu aşa cum îl pronunţă, cu *-p-* (*òpšte*)? De ce oare româna are **două** desinenţe de neutru la neologisme (*teatruri* – (ulterior) *teatre, hoteluri* – (ulterior) *hotele* etc.), dar, astăzi, desinenţa frecventă de „primire" a neologismelor (din engleză, mai ales) pare a fi *-uri*, adică desinenţa care respectă cuvântul originar, lăsând fără modificări forma originară; cf. *catalog – cataloguri – cataloage* (o desinenţă *-e* ar modifica mult corpul fonetic originar). Limba română se comportă ca o limbă de „aculturaţie": greu definibilă – cu neologisme –, un „*noli tangere*" înainte de a fi asimilate integral. Se pare însă că, în anii din urmă, neologismele-*Luxuswörter* de origine anglosaxonă s-au înmulţit în scrisul literar (aceleaşi tendinţe apar în franceză şi italiană).

19. Pornind de la aceste premise, am considerat necesar să mă ocup de fenomenul central – mental, sociologic, cultural – al specificităţii româneşti, care, după cum gândesc eu, ar fi *creştinismul ortodox*. Datorită în primul rând ortodoxiei noastre româneşti ne deosebim mult de celelalte comunităţi romanofone din vestul Europei – devenind, în raport cu ele, o individualitate romanică *sui generis*: romanitatea românească. Numai că această romanitate a avut, de-a lungul istoriei, mai multe momente de dezvoltare prin aculturaţie: mai întâi, slavo-bizantină, prin ortodoxia sud-dunăreană, apoi maghiară şi germană, prin catolicism şi prin Reformă, cea din sec. XVIII înainte, prin Unirea greco-catolică, şi-a apropriat elemente de cultură latină. Am luat în discuţie cultura latină a reprezentanţilor de frunte ai Şcolii Ardelene („România literară", nr. 5/1999), ceea ce nu a trecut neobservat şi necriticat.

Asemenea constatări au putut conduce la altă idee: rolul major pe care l-au avut în cultura românească (din Transilvania, mai ales) culturile Europei centrale, maghiară şi germană. Am scris, în această direcţie, două studii: *Romania Hungarica* (publicat în „Vatra", nr. 1-2/2005) şi *Atracţii germanice în cultura şi limba română* (mai întâi într-o publicaţie germană, apoi, în traducere, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 225-236). În prima lucrare, arătam că, în ciuda disputelor etnice, prezenţa maghiarilor pe teritoriul Transilvaniei a avut multe efecte culturale benefice (biserici ortodoxe construite din piatră, şcoli calvine în care s-au format primii intelectuali ardeleni etc.). În a doua, am examinat cu atenţie relaţiile noastre cu popoarele germanofone de-a lungul istoriei, un contact profund

şi paşnic între două comunităţi lingvistice-culturale care convieţuiau cu folos. Nu este deloc exagerat a afirma că în Transilvania, Banat şi Bucovina a avut loc, de-a lungul secolelor, o „culturalizare" germană/austriacă, pe lângă aceea legată de prezenţa maghiară. Am vorbit de „atracţii" germanice, pentru că nu trebuie să uităm că, prin Bucureşti şi Iaşi, românii sunt legaţi de cultura romanică a Italiei şi a Franţei. Cei din Transilvania evoluau mai ales sub influenţe mittel-europene.

20. Punctul culminant – poate chiar final – al acestor explorări cultural-teologice îl constituie însă studiul despre rugăciunea „împărătească", fundamentală, *Tatăl Nostru* (*Oratio Dominicalis*), în tranziţia ei universală, în spaţiu şi timp, din Evanghelia lui Matei şi cea a lui Luca, în greceşte (rugăciunea a fost rostită de Iisus în aramaică şi a trecut mai întâi în ebraică), până în latina lumii catolice occidentale. O modalitate necesară pentru a ajunge la *Otče Naš* slavon şi la *Tatăl nostru* românesc impus de Reformă (studiul este publicat, parţial, în „Vatra" şi, complet, în DR, serie nouă). Lucrarea mea este **primul studiu** cât se poate de aprofundat filologic – şi teologic – despre *Tatăl Nostru* în România! Nu au avut o asemenea iniţiativă specialiştii Bisericii Ortodoxe Române; aceştia se limitau, în cele câteva lucrări existente până astăzi, la consideraţii de doctrină creştină. Eu am situat rugăciunea în contextul istoric confesional al ţărilor de limbă romanică. Dar am avut în special în vedere situaţia Transilvaniei sub impactul Reformei (sec. XVI), dar şi a Moldovei lui Luca Stroici, în raport cu situaţia din Ţara Românească, aservită ortodoxiei greco-slavone. Pentru ca să-mi pun, în final, întrebarea: ce influenţă au putut avea în ţările noastre româneşti acele texte biblice scrise, traduceri şi revizuiri de traduceri din greacă, slavonă, maghiară sau chiar din latină şi ebraică din sec. XVI-XVII până la *Biblia* lui Şerban Cantacuzino din 1688, într-o biserică ortodoxă precum cea din Valahia, în care, până în sec. XVIII, slujbele se ţineau în slavonă sau în greacă? În timp ce, în Transilvania, sub autoritatea calvină (Gabriel Bethlen, György Rakoczy I), utilizarea limbii române în biserică era obligatorie, încă de la sfârşitul sec. XVI! Istoricul Ion Lupaş, ortodox, a recunoscut acest adevăr: Reforma ne-a adus limba română în biserica ortodoxă.

Am scris acest studiu cu bună ştiinţă că – fiind numai un laic, fără o instrucţie teologică adecvată – puteam nu o dată greşi, puteam lăsa loc inadvertenţelor care, de bună seamă, îşi cer rectificări (am fost ajutat în alcătuirea textului de prof. Cesare Alzati de la Universitatea Catolică „Sacro Cuore" din Milano şi de prof. Francisca Băltăceanu de la Universitatea din Bucureşti, amândoi eminenţi cunoscători ai teologiei catolice şi greco-ortodoxe).

Pentru mine, mai ales, *Tatăl Nostru* a fost şi un exerciţiu spiritual. Sau o misiune *in proprio*. Am simţit **nevoia** să desluşesc istoria rugăciunii creştine centrale ca oricare credincios dornic de a şti. Eu am rămas în tot adâncul fiinţei mele un om pentru care credinţa în Dumnezeu a fost axa existenţei, iar rugăciunea mi-a fost întotdeauna calea spre Ceruri, speranţă şi împlinire. Pentru că eu credeam, trebuia să şi cunosc. Iar cunoaşterea era legată de rugăciune: Giuseppe Ungaretti a scris odată celebra frază *m'illumino d'immenso* – pe care eu am înţeles-o în perspectiva contemplaţiei divinităţii. Şi eu, trudind (termenul este exact: scrierea

lucrării a durat şase luni!), cu toate lipsurile şi probabil greşelile ei teologice, am putut resimţi satisfacţia iluminării în nemărginirile divine.

21. Sunt în vârstă de 80 de ani, acum, când scriu aceste rânduri. Le scriu departe de ţara mea. Îmi dau seama că am reuşit să fac, în anii vieţii mele ştiinţifice, o serie de studii aducătoare de idei şi de perspective noi. Altfel spus, în primele mele lucrări m-am referit la faptele de limbă (neologisme, accentuarea regresivă, glose, lexic dialectal etc.) şi, câteodată, şi la structuri gramaticale (determinare, pronominalizare, completivizare). În ceea ce am scris mai târziu, în străinătate, am încercat, dimpotrivă, să abordez româna în profunzime, dar şi într-o *vue d'ensemble*: sociocultural, istoric, politic (mai ales în anii exilului). Într-un anume fel, scriam studii *bonnes pour l'Occident*, căutând a explica celor ce voiau să mă asculte sau să mă citească întortocheatele evoluţii ale romanităţii româneşti, ale limbii române. Aceste studii în perspectivă generală îmi erau sugerate de cursurile mele universitare. Pentru că a cerceta o limbă **dinăuntrul** spaţiului ei propriu nu este deloc echivalent cu a o aborda „din afară", în perspectiva contextului european (unde, *volens nolens*, m-am situat eu, ani de-a rândul). Am construit ipoteze, am încercat să propun căi noi de interpretare a fenomenelor româneşti, şi istorice, şi lingvistice, şi socioculturale. Aş spune că am fost mai înţeles în străinătate decât în ţara noastră. Cele câteva idei majore, continuitatea mobilă, însemnătatea fundamentală a influenţei slave, continuitatea romanică printre „rupturi", dubla (în)creştinare din sec. II-III şi altele asemenea au fost enunţate mai întâi prin Universităţi şi congrese străine, rareori în Universitatea românească. Este drept, eu sunt un cercetător cu idei greu de înţeles – şi de acceptat –, pentru că nu mă supun corectitudinii lingvistice de astăzi, din ţara noastră. Sunt, poate, chiar un iconoclast (cf. cunoştinţele de limbă latină ale reprezentanţilor Şcolii Ardelene, pe care le consider prezentate cu exagerare), nu cred în legătura dintre creştinism şi continuitatea „daco-romană" din Transilvania (eram creştini înainte de invazia romană şi am devenit cu adevărat creştini practicanţi începând din sec. IV), laud Reforma şi nu ridic în slăvi ortodoxia noastră de sorginte bizantino-slavă (căreia îi recunosc virtutea de a lega, unitar, comunităţile româneşti transcarpatine cu cele danubiene, dar… a întârziat românizarea oficiilor divine). De asemenea, cred în conceptul *l'altra latinità*, pe urmele lui Matteo Bartoli şi Sextil Puşcariu. Mai am, probabil, şi alte opinii diferite de cele academice şi oficial orgolioase româneşti, am – cred – şi păreri ce-s considerate greşite – pe care de bună seamă posteritatea le va corecta – DACĂ va mai lua în seamă ceea ce am scris, DACĂ voi merita a avea parte de „o minte înţeleaptă" şi de „un ochi care să vază"…

22. Pentru că, în fond, eu sunt un **conservator**. Mă consider în continuitate (sau în consonanţă) cu marii mei maeştri din ţară şi din străinătate: am urmat drumurile de ei deschise, dar după ce le-am completat raţionamentul şi, uneori, rectificat concluziile.

Am avut alături imaginea lor umană şi ştiinţifică. Dar, îndeosebi, am avut alături devotamentul soţiei mele Florica Dimitrescu şi ataşamentul fiului nostru Adrian.

Bineînţeles, sper să-i am alături pe cei ce mă citesc şi mă publică. Aceştia trebuie să afle, din aceste pagini, că **nu** am luat în seamă aici unele contribuţii risipite prin reviste, în ţară sau în străinătate („Lingua nostra", „Cultura neolatina", „Medioevo romanzo", în Italia; „Dacoromania", în ţara noastră), alături de altele, mai multe, publicate în „România literară" (Bucureşti), „Vatra" (Tg. Mureş), „Apostrof", „Steaua şi „Tribuna" (Cluj-Napoca), „România liberă" (Bucureşti) etc. Nu pot să-mi asum pretenţia (vană a) unei exhaustive comentări, fie ea şi ştiinţifică... Mă alătur – şi mă servesc, *toute proportion gardée* – de conceptul elaborat de marele şi neîntrecutul Benedetto Croce: *critica di me stesso* (să-mi fie iertată lipsa de modestie!).

Dar dedic acest „autoportret ştiinţific" tuturor celor care de-a lungul timpului şi timpurilor ce vor veni vor avea gândul bun de a se apleca – *sine ira et studio* – asupra a ceea ce am putut realiza de-a lungul vieţii, cu ajutorul şi îngăduinţa Celui-de-Sus.

ALEXANDRE NICULESCU PAR LUI-MÊME (OU „CRITICA DI ME STESSO")
(*Résumé*)

L'auteur – de son propre gré, mais aussi sollicité par beaucoup de jeunes linguistes roumains – se livre à des observations et appréciations critiques sur ses propres travaux scientifiques (une sorte de „critica di me stesso"). Il trace les principales directions et orientations de ses recherches: linguistiques, stylistiques, philologiques et d'histoire culturelle roumaine et romane. Une action utile: l'auteur, qui atteint un grand âge (80 ans) et dont l'activité est éparpillée dans le temps (et dans les espaces géographiques), a eu une activité très diversifiée: volumes, revues de spécialité linguistique et philologique, contributions aux congrès linguistiques et culturels, revues littéraires etc., acccessibles ou introuvables. Il les a publiés en Roumanie et à l'étranger (Allemagne, Autriche, France, Italie, Portugal, États-Unis).

En dépit de cette large étendue de son activité – universitaire et scientifique – l'auteur reconnait (et le souligne) qu'il n'avait jamais quitté son propre fil conducteur: être un linguiste roumain. Il a essayé d'examiner (et expliquer à tous ceux qui voulaient le lire) le „phénomène" roumain: ce qu'il appelle la *romanité roumaine*. Cette variante néo-latine s'est constituée, construite et développée dans des circonstances historiques et socio-culturelles (bien sûr, aussi linguistiques) totalement *sui-generis* – dans les zones orientales gréco-latines de l'Empire de Rome, avec une forte pénétration slave. Par ailleurs, dans ses dernières études sur le christianisme roumain, l'auteur complète l'encadrement de la langue et de la culture roumaines comme une „autre latinité".

Il va de soi que l'auteur ait le droit d'être considéré comme un continuateur des idées linguistiques des grands romanistes et roumanisants. Les noms de Matteo Bartoli et de Sextil Puşcariu surgissent premièrement. Mais aussi les travaux de ses professeurs Alexandru Rosetti et Iorgu Iordan, qui ont été ses veritables maîtres, à coté de ses collègues étrangers (C. Tagliavini, C. Th. Gossen, Gianfranco Folena, Maurice Molho et Lorenzo Renzi) ont inspiré et guidé son activité dans le temps.

Les écrits de l'auteur sont un signe de gratitude permanente.

Università degli Studi
Istituto di Filologia Romanza
Udine, Via Mazzini, 3
Italia